

**Ötən əsrin ən dəhşətli faciələ-
rindən biri də II Dünya
müharibəsidir. Bu müharibədə
Azərbaycan xalqının da payı az
deyil. İstər ön, istərsə də arxa
cəbhədə böyük fədakarlıq göstə-
rən xalqımız bütün maddi və
mənəvi sərvətlərini bu mühari-
bədə qəhrəmanlıqla döyüşən
oğul və qızları üçün səfərbər
edib. Cəbhəni vaxtında və
yüksəkkeyfiyyətli yanacaq
təmin etmək üçün Azərbaycan
neftçiləri rəşadət nümayiş etdi-
riblər, gecə və gündüz demədən
öz vəzifələrini şərəflə yerinə yeti-
rirlər. Bakı nefti sovet ordusu-
nun əsas təminatçısı rolunu çox
uğurla yerinə yetirdi, SSRİ-də
hasil edilən neftin 70-75 faizini,
aviasiya benzini istehsalının 85-
90 faizini Azərbaycan verirdi.**

Hitler Bakını ələ keçirmək üçün bütün imkanlarını səfərbər etmişdi. Plan belə idi: Almaniya sovetlər üzərində qələbə çaldıq-
dan sonra İran körfəzinə, Hind okeanına
qədər əraziləri zəbt etmək. Türk xalqları
yaşayan ərazilərdə Almaniya asılı olan
"Böyük Türkünstan" dövləti yaradılması plan-
laşdırılırdı. Bu dövlətin ərazisinə Şimali və
Cənubi Azərbaycanla yanaşı, Orta Asiya,
Qazaxıstan, Başqırdıstan, Tatarıstan, Kırım,
Şimali Qafqaz, Qərbi Çin və Əfqanıstanın
daxil olması nəzərdə tutulurdu.

1941-1945-ci illərdə SSRİ-nin neft sənə-
yesi 110 milyon ton neft hasil edib ki, onun
75 milyon tonu Azərbaycanın payına düşür.
Y.H.Məmmədliyəvin başçılığı altında bir
qrup alim neft-kimya elmində böyük hadisə
olan yüksək oktanlı aviasiya yanacağı əldə

Müharibənin qan damarı və BAKI NEFTİ

etdi. Alimlərin və istehsalçıların birgə işi
nəticəsində Bakıda yeni neft-kimya və
kimya müəssisələri, Y.H.Məmmədliyəvin
ideyası əsasında yüksək oktanlı alkilbenzol
və onun tərkib hissəsini istehsal edən yeni
zavod fəaliyyətə başladı. Azərbaycan alim-
ləri mühüm hərbi əhəmiyyəti olan xlorlu
metal, azoktanlı benzindən hərbi əməliyyat
üçün vacib olan toluol almaq texnologiyası-
nı hazırladılar. Bakının elmi laboratoriyala-
rında tank əleyhinə şüşələrə doldurulmuş
yandırıcı qarışıq və başqa partlayıcılar isteh-
sal olunurdu.

Müharibədə ordunun döyüş texnikasının
75-80 faizi Azərbaycan neftçilərinin qəhrə-
man əməyi nəticəsində hərəkətə gətirildi.
Bakının Böyük Vətən müharibəsində rolunu
sovet ordusunun sərkərdələri - Sovet İttifaqı
marşalları G.K.Jukov, R.Y.Malinovski,
F.İ.Tolbuxin və başqaları dəfələrlə qeyd
etmişlər. Marşal G.K.Jukov yazırdı: "Bakı
neftçiləri cəbhəyə və ölkəyə vətənimizin
müdafiəsi üçün, düşmən üzərində tezliklə
qələbə üçün nə qədər lazım idi, o qədər də

yanacaq vermişdilər".

Beləliklə, Azərbaycan xalqı öz çiynləri
üzərində II Dünya müharibəsinin ağır
yükünü daşıyaraq qələbənin əsas təminatçı-
sı olub. Bu, bir danılmaz həqiqətdir. Amma
faşizm üzərində qələbənin 80 illiyi ərəfəsində
Rusiya mətbuatında dərc olunan məqalə-
lərdə nədənsə Azərbaycanın, Bakının adı ya
çəkilmir, ya da üstüörtülü şəkildə qeyd olu-
nur. Niyə? Bu suala cavab tapmaq üçün
rəsmi Moskvanın hansı məqsəd güddüyünü
öyrənmək maraqlı olardı.

Rusiya mətbuatı nə yazır?

Müasir müharibədə yanacaq qədər
dəyərli heç nə yoxdur. İkinci Dünya
Müharibəsi ilk motorlu müharibə idi. Hərbi
tarixçi Artem Drabkin sovet neftçilərinin
bunu necə qazanmasından danışır.

80 yaş. Qələbə iqtisadiyyatı

Tarix ən yaxşı və güclü orduların cəbhə-
də aciz qaldığı nümunələrlə doludur. Əgər

ehtiyac olan hər şeyi ön cəbhəyə vaxtında
çatdırmasanız, mühərrikləriniz üçün kifayət
qədər yanacaq tapmasanız, sənaye arxa
cəbhənizi kadrlarla təmin etməsəniz və ya
mühəndis və fəhlələriniz düşməndən daha
yaxşı tank qura bilməsələr, müharibədə
qalib gələ bilməzsəniz. Döyüşdəki hər qələ-
bənin arxasında iqtisadiyyatın qələbəsi
dayanır.

Mətbuatda Almanıyanın məğlubiyyətinin
80-ci ildönümünü qeyd etmək üçün ayrı-ayrı
sənaye sahələrində hərbi problemlərin necə
həll edildiyi və SSRİ iqtisadiyyatının
düşmən üzərində üstünlüyünü necə sübut
etdiyi barədə qısa məqalələr dərc edilir.
Müharibənin əvvəlində SSRİ Xalq Neft
Sənayesi Komissarının müavini vəzifəsində
çalışan Nikolay Baibakov qələbədən uzun
illər sonra tarix elmləri doktoru Georgi
Kumanevlə söhbətində 1942-ci ilin yayında
baş verənləri belə xatırlayırdı:

"O isti iyul günlərindən birində Stalin
məni Kremlə çağırdı..."

- Yoldaş Baybakov, Hitler Qafqaza tələ-
sir. (Burada oxu: Hitler Bakıya tələsir- müəl-
lif) Qafqazın neftini ələ keçirməsə, mühari-
bəni uzudacağını elan edib. Hər şeyi etmək
lazımdır ki, bir damcı da neft almanlara çat-
masın.

Və Stalin səsini bir az sərtləşdirərək
əlavə etdi:

- Nəzərə alın: bir ton neft belə almanlara
buraxsanız, sizi güllələyərək..."

Stalin yavaş-yavaş masa boyu irəli-geri
getdi və qısa fasilədən sonra yenidən əlavə
etdi:

"Əgər siz əkin sahələrini vaxtından
əvvəl məhv etsəniz və almanlar hələ də
onları tutmasalar və biz yanacaqsız qalsaq,
sizi də güllələyərək..."

Dünya

Müharibələrərsə dövrə neftin dünya
yanacaq-energetika balansında payı sürətlə
artdı: əgər 1913-cü ildə neft dünya üzrə
ümumi enerji istehlakının 5%-ni təşkil edir-

disə, 1938-ci ildə artıq 18%-ə bərabər idi.
1940-cı ildə SSRİ-nin yanacaq balansının
6%-ni torf, 8,3%-ni neft yanacağı, 14,1%-ni
isə mərkəzləşdirilmiş odun ehtiyatı təşkil
edirdi. Lakin kömür əsas rol oynadı - 69,4%.

1940-1941-ci illərdə vəziyyət kəskin
şəkildə dəyişdi. Plana əsasən, 1941-ci ildə
neft sənayesinə kapital qoyuluşları 1940-cı
illə müqayisədə 123 faiz artmalı idi.
Vəsaitlər əsasən yeni emal müəssisələrinin
tikintisinə, neft maşınqayırmasına və neft
hasilatının artırılmasına yönəldilmişdir.
Enerji siyasətində bu dəyişikliyin səbəbi
milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində mexa-
nikləşdirmənin sürətlə artması ilə əlaqədar
maye yanacaq çatışmazlığı idi. Əgər 1932-
ci ildə SSRİ-də 150 min traktor var idisə,
Böyük Vətən Müharibəsi başlayanda 684
min traktor var idi. Avtomobillərin, tankların
və təyyarələrin sayı beş-on dəfə artdı.
Problemi həll etmək üçün eyni zamanda
hasilatı artırmaqla yanaşı, ixrac da kəskin
şəkildə azaldıldı.

Əgər 1932-ci ildə neft ixracı 5,6 milyon
ton neft məhsullarına və 500 min tona xam
neftə çatdırsa, 1939-cu ildə yalnız neft məh-
sullarından ibarət olan 474 min tona
düşmüşdür. Bu tənəzzül həm də xarici siya-
sət amilləri ilə bağlı idi: İngiltərə və Fransa
nəinki sovet neft məhsullarından tamamilə
imtina etdilər, həm də ölkəmizə qarşı müha-
ribə planlaşdırmağa başladılar. Onun ilk işi
Bakı neft mədənlərinin dağıdılması idi.
Böyük Britaniya Baş Qərargah rəislərinin
1940-cı il 8 mart tarixli məruzəsində deyilir-
di: "Rusiya iqtisadiyyatının əsas zəifliyi
onun Qafqazdan neft tədarükündən asılı
olmasıdır. Silahlı qüvvələr onlardan asılıdır.
Rusiya iqtisadiyyatı mexanikləşdirilmişdir...
Neft hasilatının 80%-i və neft emalı müəssi-
sələrinin 90%-i Qafqazda cəmləşmişdir.
Buna görə də bu regionda neftin böyük
miqyasda iflasa uğraması olardı. Sovet iqtis-
adiyyatı üçün çox geniş nəticələrə gətirib
çıxardı".

Ardı Səh. 12

Müharibənin qan damarı və BAKI NEFTİ

Əvvəli-Səh-11

Həqiqətən də, 1940-cı ildə Sovet İttifaqı 31 milyon tondan çox neft hasil edirdi ki, bu da dünya istehsalının 10%-dən çoxunu təşkil edirdi. Bunlardan bütün neftin 71,4%-i Bakıda, 10%-i isə Qroznı və Maykop yataqlarının payına düşür. Sovet İttifaqının rəhbərliyi üçün əsas neft hasilatı və emalı rayonlarının zəifliyi heç kimə sirr deyildi. Yeni yataqların kəşfiyyatı 1930-cu illər boyu davam etdi və hətta 1940-cı ildə Moskvada 1659 m dərinlikdə quyunun qazılması başa çatdırıldı. 1929-cu ildə Volqa-Ural bölgəsində müharibədən sonra "ikinci Bakı" olacaq ilk yataq kəşf edildi. 1940-cı ilə qədər onun payı ümumi İttifaq neft hasilatının cəmi 5,9%-ni təşkil edirdi. 1941-ci ildə ölkədə neft hasilatını 34,3 milyon tona çatdırmaq, 3,1 milyon metr quyu qazmaq, qazmadan 1938 yeni, fəaliyyətsizlərdən 1590 quyu istismara vermək nəzərdə tutulmuşdu. Lakin bu planlar həyata keçmək qismət olmadı.

Müharibə

Ölkə rəhbərliyi, demək olar ki, alman işğalının yaratdığı təhlükənin miqyasını dərhal qiymətləndirdi və müharibənin üçüncü günündə Lazar Kaqanoviçin başçılığı ilə Evakuasiya Şurası yaratdı və tezliklə onu Nikolay Şvernıq əvəz etdi. Artıq iyul ayında Odessa, Xerson və Osipenkovo krekinq zavodlarının evakuasiyası başladı. Onların avadanlıqları sökülərək Saratov, Sızran və Krasnokamska aparılıb. Boşaldılmış fabriklərin istehsalatı üçün vaxt lazım idi və onların bəzi imkanları geri qaytarılmıyacaq şəkildə itirildi. 1941-ci il noyabrın 1-nə kimi işğal nəticəsində 33 milyon tondan 9,4 milyon ton neft emalı gücü (həmin il yanvarın 1-də mövcud idi) itirildi. Müharibənin ilk günlərində Qərbi Ukraynada neft hasilatı bölgəsi tərk edildi, burada 1940-cı ildə 353 min ton neft hasil edildi - ümumi ittifak istehsalının təxminən 1% -i. Və 1941-ci ilin yayının sonunda Qafqazın neft sənayesi üçün təhlükə yarandı.

Şərqdə neft hasilatının sürətlə inkişaf etdirilməsi, hasilat gücünün bir hissəsinin Qafqazdan şərq rayonlarına köçürülməsi barədə qərar qəbul edildi. 1941-ci ilin yayının sonunda Azərbaycandan başqa rayonlara tam təchiz olunmuş 80 qazma qurğusu gön-

dərildi; Təxliyə payıza qədər davam etdi. Bakıdan xeyli sayda derrick inşaatçıları, montajçılar və başqa ixtisaslara malik fəhlələr təxliyə edildi.

Neftin daşınmasında da çətinliklər yaranırdı. Qafqazdan neft məhsullarının və neftin əsas axını Volqaya qalxırdı. Müharibənin başlaması ilə su nəqliyyatının yükü kəskin şəkildə artdı. Hətta 1941-ci ildə Xəzər dənizində neft tankerləri insanların daşınması üçün istifadə olunurdu; 1941-ci ilin iyulundan dekabrınadək bu yolla Mahaçqala və Bakıdan Krasnovodskə ümumilikdə 1 milyondan çox insan daşınmışdır. 1941-ci ilin noyabr ayının sonunda hazır məhsulun ixracı mümkün olmadığından Bakı mədənlərində 1,6 milyon ton ixrac olunmamış neft məhsulları və 573 min ton emal olunmamış xam neft yığılmışdır. Demək olar ki, bütün çənələr dolu olduğu üçün Dövlət Müdafiə Komitəsi Bakıda neft hasilatının müvəqqəti azaldılması barədə qərar qəbul etməyə məcbur oldu. Nəticədə, 1941-ci ilin mayından 1942-ci ilin yanvarına qədər qazılmış quyuların görünüşləri təxminən 20 dəfə azaldı.

Yuxarıda sadalanan bütün çətinliklərə baxmayaraq, 1941-ci ildə ümumittifaq neft hasilatı 1940-cı ildəkindən 33 milyon ton çox idi. Neft hasilatının artması Donetsk və Moskva vilayətinin kömür hövzələrinin itkisini müəyyən qədər kompensasiya etdi. 1941-ci ilin dekabrında Moskva yaxınlığında sovet qoşunlarının əks-hücumuna başlayandan sonra cəbhədə vəziyyət kəskin şəkildə dəyişdi. Görünürdü ki, Şimali Qafqaz üçün birbaşa təhlükə aradan qalxıb. 1941-ci il dekabrın 12-də Neft Sənayesi Xalq Komissarı İvan Sedin teleqram vurdu: "Hökumətin göstərişi əsasında "Maykopneftkombinat" və "Qrozneftkombinat"ın mədən və zavodlarının sökülməsi dayandırıldı. Yenidən təxliyə başlayıb. 1942-ci il fevralın 3-nə kimi Qrozneftkombinatda sökülən 678 istismar quyusundan 337-si, sökülən 64 qazma qurğusundan isə 14-ü qazmaya buraxılmışdı. Əməliyyatların bərpası 1942-ci ilin iyun ayına qədər, cəbhədəki vəziyyət yenidən kəskin şəkildə pisləşənə qədər davam etdi. İyulda almanlar Rostov-Don şəhərini tutdular. Neft üçün kompaniyayı planlaşdıran alman komandanlığı 1942-ci il sentyabrın 17-də Qroznı, 25 sentyabrda isə Bakını ələ keçirməyi planlaşdırırdı. Quyuların və hasilat oby-

ektlərinin ələ keçirilməsi təhlükəsi ikinci boşalma dalğasının başlamasına səbəb oldu, Maykop və Qroznı yataqları dağıdılmaq üçün hazırlanmağa başladı.

İyulun sonunda Neft Sənayesi Xalq Komissarının müavini Baybakov Maykopa gəldi. Onun rəhbərliyi altında quyuların məhv edilməsi üsulu işlənilib hazırlanmışdır: nasos-kompressor boruları quyuya endirilmiş və onların vasitəsilə maye sement vurulmuşdur ki, bu da tez bərkidilir, dəmir-beton əmələ gətirir. Onu qazmaq mümkün deyildi. Ümumilikdə müharibə zamanı 2130 neft və qaz quyusu bu şəkildə məhv edilib.

Almanlar hələ 1942-ci ilin yanvarında neft yataqlarını işlətmək üçün "Şərq Neft Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti" yaratdılar, lakin Maykopda onları məyusluq gözləyirdi. Neft mədənlərinin vəziyyəti ilə tanış olan mütəxəssislər belə qənaətə gəliblər ki, "Qafqaz üçün hazırlanmış texnikadan Rumıniyada və ya Vyana regionunda istifadə etmək Maykopdan daha məqsədəuyğundur". Buna baxmayaraq, general Günter Nidenfürn rəhbərlik etdiyi Xüsusi İqtisadi Müfəttişlik A bərpa işlərinə başladı. Lakin ciddi dağıntılar, texnika çatışmazlığı və ixtisaslı neftçilər bütün planları alt-üst etdi. 1942-ci ildə işğalçılar Maykop neft mədənlərindən bir il əvvəl orada hasil edilən neftin cəmi 10%-ni ala bildilər.

1942-ci il avqustun sonunda almanlar Stalingrad vilayətində Volqaya keçərək ölkənin mərkəzinə neft və neft məhsullarının çatdırılması üçün əsas damarı kəsdilər. Bakı anbarlarında külli miqdarda, təxminən 6 milyon tona yaxın neft toplanıb. Vaxt azlığı, gəmi və qatar çatışmazlığı səbəbindən sonradan istifadə üçün dağ dərələrinə vuruldu. Bizim əlimizdə dəmir yolu ilə ölkənin Avropa hissəsi ilə birləşdirilən Xəzərdən Quryevə və ya Krasnovodskə gedən marşrutlar qaldı. Qısa müddətdə Quryevdə iki neft yükləmə körpüsü və bir quru yük körpüsü tikilmişdir. 1942-ci ilin avqustunda Quryev neft məhsulları olan gəmiləri qəbul etməyə, sentyabrda isə dəmir yolu və boru kəməri ilə neft yüklərini göndərməyə başladı.

1942-ci il ölkəmizin tarixində ən dəhşətli il oldu. Hərbi uğursuzluqların nəticələri neft sənayesinə ağır zərbə vurdu. Neft Sənayesi Xalq Komissarlığının müəssisə və təşkilatlarının dağıdılmış, xarab olmuş, talan və zədə-

lənmiş əmlakının dəyəri 139 milyon rubl təşkil etmişdir. Evakuasiya və yenidən təxliyə ilə bağlı xərclər 18 milyon rubl qiymətləndirilir. İllik istehsal 22 milyon tona düşüb. Ölkə üzrə bütün qazma işlərinin həcmi 3,7 dəfə azalıb. Neft məhsullarının ümumi istehsalı yarıbaya-rı, Qırmızı Ordu tərəfindən yanacaq və sürtkü yağlarının orta aylıq istehlakı 17% azaldı.

Növbəti 1943-cü ildə hasilat göstəriciləri azalmağa davam etdi - cəmi 18 milyon ton neft hasil edildi. Sənaye on il geri çəkildi. Neft hasilatının kəskin azalmasına qazma işlərinin ixtisar edilməsi və istismar quyularının sayının azalması, hazır neft məhsullarının çıxarılmasının öhdəsindən gələ bilməyən nəqliyyatın işində fasilələr səbəb olub, mövcud neft çənələrinin və neft anbarlarının daşmasına səbəb olub. Buna baxmayaraq, 1943-cü ildə Qırmızı Ordu 3,3 milyon ton yanacaq və sürtkü materiallarından istifadə etdi - 1942-ci ildəkindən 22,5% çox.

Müharibədən əvvəl Sovet İttifaqının ən kəskin problemi yüksək oktanlı aviasiya benzininin istehsalında geriləmə idi. SSRİ-də yalnız müvafiq oktan nömrələri olan B-70 və B-78 benzinləri istehsal olunurdu. 95 oktan sayı əldə etmək üçün etil maye R-9 əlavə edildi, lakin onun istehsalı ehtiyacı yalnız 11,1% ödədi. Qeyd edək ki, bütün aviasiya benzinini istehsalının 43,4 faizi (383,8 min ton) Bakı Stalin adına Neft Emalı Zavodunda cəmləşmişdi. Müharibə şəraitində belə bir istehsal yeri son dərəcə təhlükəli idi. Benzin istehsalında dünya lideri 100 oktanlı benzinin ilk dəfə 1935-ci ildə istehsal olunduğu ABŞ idi. Onun istifadəsi təyyarənin uçuşunu 20% azaltmış, 1 km yüksəkliyə qalxmağı 40% sürətləndirdi və bomba yükünü 20-30% artırdı. Texnoloji liderlik misli görünməmiş sərmayə hesabına əldə edildi. Təkcə 1940-cı ilin iyulundan 1945-ci ilin iyun ayına qədər ABŞ-da aviasiya benzininin istehsalına 900 milyon dollar (özlə və dövlət investisiyası) qoyulmuşdur ki, bu da atom bombasının yaradılmasına qoyulan sərmayənin yalnız yarısı qədərdir.

Hələ 30 iyun 1941-ci ildə Sovet tərəfi təyyarə və tankların tədarükü ilə bağlı ilk müraciətində yüksək oktanlı benzin tələb etmişdi. 1941-ci il avqustun sonunda yanacaqın ilk partiyaları Amerikadan SSRİ-yə, Vladivostok və Naqaevo limanlarına göndərildi. Ümumilikdə, müharibə illərində müttəfiqlər SSRİ-yə 1,2 milyon ton aviasiya benzinini verdilər ki, bu da müharibə dövründə bu yanacaq növünün ümumi istehlakının 18,1%-ni təşkil edirdi. Yerli benzinin oktan sayını artırmaq üçün istifadə olunan 500 min ton izooktan və etil maye R-9 tədarükü də az əhəmiyyət kəsb etmir.

Müharibənin sonu

1944-cü ildə neft hasilatında tədricən artım başladı. Ümumilikdə həmin il neft hasilatı 18 milyon ton təşkil edib. Mədəncilik ən sürətlə şərq rayonlarında inkişaf etmişdir. "İkinci Bakı" işə başlayıb. Ümumittifaq neft hasilatında onun payı 28,3 faiz təşkil etmişdir. Sənaye silahlı qüvvələrin orta aylıq yanacaq sərfini 1944-cü ildə 1943-cü ildəkindən 17,9 faiz, 1942-ci ildəkindən 44,5 faiz çox təmin etmiş və 1945-ci ilin yanvar-may aylarında 1944-cü ilin səviyyəsini daha 19,2 faiz üstələmişdir.

Müharibə boyu silahlı qüvvələr yüksək oktanlı aviasiya benzinini istisna olmaqla, bütün neft məhsullarını Sovet neft emalı zavodlarından alırdı. Üstəlik, 1946-cı il iyunun 26-da tərtib edilmiş yekun sənəddə deyildiyi kimi, "Qırmızı Ordunun istehsal ehtiyatları ilə dizel yanacağı, kerosin və liqroinlə təminatı məhdud deyildi". Bu sözlər neft sənayesi işçilərinin müharibə illərində göstərdikləri şücaəti ifadə edir.

Rus mətbuatı nə yüksək oktanlı aviasiya benzininin istehsalında, nə də ümumiyyətlə, müharibənin qələbə ilə sonuclanmasında Bakı neftçilərinin, azərbaycanlı alimlərin rəşadətindən çox xəsisliklə yazır. Məqsəd bəllidir, II Dünya müharibəsində əldə olunmuş qələbəni heç kimlə paylaşmamaq, şərik qoşmamaq

V.VƏLİYEV